Хакас журналистиказының чарых чылтызы 7 стр.
Матыр төрібинчелер, матыр полыбысчалар 6 стр.

ХАБАР

Известия

Хакас Республиканың газетазы

www.khakaschiry.ru

● 13 декабрь – улуғ хырлас, среда 2017 чыл, 142 (21257) № ●

16+

Сом Максим АХПАШЕВТИ

Мария БОРГОЯКОВА паза Денис КАНЗЫЧАКОВ паспорт алып алдылар

ПРАЙ ПАСТААН КИРЕКТЕРІҢ КИЛІС ТУРЗЫН

КИЧЕЕ, РОССИЯ КОНСТИТУЦИЯЗЫ КҮНІНДЕ, ПРАВИТЕЛЬСТВО ТУРАЗЫНДА ПАЙРАМНЫҒ ЧЫЫЛЫҒ ИРТКЕН. ХАКАСИЯНЫҢ ПАЗЫ ВИКТОР ЗИМИН РЕСПУБЛИКАДАҒЫ ШКОЛАЛАРНЫҢ ҮГРЕДІГДЕ ПӨЗІК ЧИДІГЛЕР КӨЗІТЧЕТКЕН ҮГРЕНЧІЛЕРІНЕ РОССИЯНЫҢ ГРАЖДАНИНІ ПОЛЧАТХАНЫН ТАНЫХТАПЧАТХАН ПАСПОРТТАР ЧИТІРГЕН.

КИБІРГЕ КІР ПАРҒАН МЫНДАҒ МЕРОПРИЯТИЕ ЧЫЛ САЙ КОНСТИТУЦИЯ КҮНІНДЕ ИРТІРІЛЧЕ. ПАСПОРТТЫ 14 ЧАС ТОЛДЫР САЛҒАН ООЛ-ХЫСТАР АЛЧАЛАР, ЧЫЫЛЫҒДА ОЛАРНАҢ ХАДА ПАБА-ІЧЕЛЕРІ ПОЛҒАННАР. ЧУРТАСТА ПІР ХАТИ ПОЛЧАТХАН МЫНДАҒ ПАЙРАМДА ҮГРЕНЧІЛЕР СТОЛ КИСТІНДЕ ЧҮРЕКСІНІП ОДЫРҒАННАР.

ЧЫЫЛЫҒДА ІДӨК ХАКАСИЯ ПАЗЫНЫҢ ОРЫНЧЫЗЫ ИРИНА СМОЛИНА, РЕСПУБЛИКАНЫҢ ҮГРЕДІГ ПАЗА НАУКА МИНИСТРІ ЛАРИСА ГИМАЗУТИНА, МВД МИНИСТРІНІҢ ТОҒЫЗЫН ТОЛДЫРЧАТХАН СЕРГЕЙ РОМАШОВ, ТАБЫҒ КОМИССИЯЗЫНЫҢ КНЕЗІ АЛЕКСАНДР ЧУМАНИН (АНЫҢ ХЫЗЫЧАА ІДӨК ПАСПОРТ АЛҒАН), ХАКАСИЯҶА МВД-ның МИГРАЦИЯ СУРЫҒЛАРЫНҶА УПРАВЛЕНИЕ ПАСТЫҒЫ ЭДУАРД ФЕЛЬДЕ ПАЗА ДАА ПАСХАЗЫ АРАЛАСХАННАР.

⇨ 3 стр.

Илбек Чиңіс 4 стр.

РАЗВЕДЧИК ПОЛҒАН

Хакас национальнай гимназия-интернаттың үгренчізі Владлена Тюдешева Илбек Чиңіске чарыдылған «Разведчик полған» хабарында ағазының пабазы Трофим Владимирович Черебеевтеңер пасча.

СУРЫҒЛАРҒА НАНДЫРАР

Полған на айда Хакасия пазы Виктор Зимин правительство кізілері республика чуртағчыларынаң тоғазар графикті чарадыға алча.

Іди пүүн, 13 декабрьда, 10.00 часта Хакасияның спорт министрі Сергей Головкин график хоостыра чуртағчыларнаң тоғазар. Республика пазының чахиинҷа министрлер чуртағчыларнаң правительство туразында пу адресче тоғасчалар: Ағбан г., Ленииннің ор., 67, 106 каб.

Хакасия пазының администрациязы

ИҢ ЧАХСЫЛАРНЫҢ САНЫНДА

Хакасияның СПИД-таң тоғыр күресчең кіні Россияҷа иң артыхтарның санына кирілген. Москвада аның специалисттеріне Россияның хазых хайраллаҷаң министрі Вероника Скворцова «Наа көріс» номинацияда III степеньніг дипломны читірген.

Россияның хазых хайраллаҷаң министерствозы төстеен марығ СПИД-таң тоғыр күрезерінің паза профилактика иртірерінің иң чахсы салтарлар көзітчеткен оңдайларын табар пөгіннең иртірілче. Марығда аралазарға сурыныс пічіктері регионнарның 93 СПИД кінінең кірген.

Хакасияның имчілері чуртағчыларға СПИД-таңар чоохтирында, ВИЧ-ха сыныхтирында паза кізілерні сыныхтағ иртерге хығырарында олаңай нимес оңдайларнаң тузаланчатханы үчүн таныхтатханнар.

Хакасияның хазых хайраллаҷаң министерствозы

Пістің газетада реклама, чарлағлар, алғыстастар, чир искірілері – ниик паанаң.
Тел.: 8(3902) 22-27-49.

КҮН ТАҢМАЗЫ

ХАКАСИЯДА

ХООСТАР ПАЗА СОМНАР МАРИИНДА АРАЛАЗЫҢАР

Хакасияның национальнай паза территориальнай политика министерствозы республика чуртағчыларын «Піс пасхабыс, че хадабыс. Піс – россияннар!» хоостар паза сомнар мариинда аралазарға хығырча.

Марығда пис номинация чарлалча: «Хоостар паза плакаттар марии» – чоннар ынархазы көзіділзін, «Минің сөбірем – минің культура кибірлерім» – пір сомда аймах төл, «Пістің пір иб – Хакасия!» – чоннар ынархазынаҷар сомнар, «Ӱлӱкӱн піссер килче» – чон ӱлӱкӱннерінең сомнар, «Чонымның кибірлері» – кибірлер хайраллалчатханнаҷар сомнар. Марығның читі чиҷісчізі чарлалар. «Көрігчілер сыйии» Инстаграм паза Вконтакте социальнай сетьтерде иң көп «лайк» чыып алған араласчы чиҷер.

Марығның оҷдайларынаҷар пілліп аларға чарир Хакасия правительствозының официальнай порталында национальнай паза территориальнай политика министерствозының страницазында «Тиксі искіріглер» пӧлиинде.

ОЛҒАН БИБЛИОТЕКАЗЫ НАА АДРЕСЧЕ ХЫҒЫРЧА

Хакасияның олған библиотеказы 1 декабрьдаң хығырығчыларын наа библиотеказар хығырча. Ол пу адресче орныхча: Ағбан г., Пушкиннің орамазы, 96 (Л.Р.Кызласовтың адынаҷ чир-суғ ӱгренҷең музей полған турада).

Олған библиотеказы тоғынчылары партнерлар полызиинаҷ книгалар, журнал-газеталар, библиотека оборудованиезін пір ай аразына көзірібіскеннер.

Наа библиотекада олғаннарға уламох көп книга, көзідіглер, хығырҷаҷ паза ойнаҷаҷ орыннар полар. Библиотека күннің сай вторниктең субботаа теере 10.00 – 18.00 частарда тоғынча. Позырах паза понедельник – тынағ күннері.

ХООСЧЫНЫҢ ТОҒЫСТАРЫ МУЗЕЙДЕ

Хоосчы Владимир Лагодичтің ипчізі 2008 чылда республикадағы Л.Р.Кызласовтың адынаҷ музейге улуғ сыйых пирген. Ол хада хонғаны чыған 330 аймах ниме-нооны паза аның 90 хоозын сыйлаан.

Амды, тізең, Людмила Лагодич музейзер пазох сыйыхтығ килді. Ол хада хонғанының 4 хоозын ағыл пирді. Хайзы даа графика жанрында толдырылтыр.

«Чайаачы ус ах исте чуртастың пір дее сағыбаан сарин көзіт саладыр. Аны тапчаҷ нымах чіли пілліп аларға харасчазың. Хаҷан прай оҷарып алзаҷ, ӧрін тее парчазың», – таныхтапча искусствовед Ольга Ахремчик.

Амды пістің музейде хоосчының ӧӧн чайаачы тоғыстары хайраллалчалар.

ХАЗНА ПОЛЫЗЫҒЛАРЫН АЛАРҒА МФЦ-зар АЙЛАНЧАЛАР

Хакасияның чуртағчыларына Росреестрнің хазна полызығларын алар сурынысты көп тоғыс толдырҷаҷ кінзер (МФЦ) алай Интернетче пирерге чарир.

Пу чылның кварталында МФЦ-ның специалисттері Росреестрнің 237614 хазна полызиин пиргеннер. Пылтыр 130963 хазна полызии пирілген.

Росреестрнің Хакасияҷа управлениезінің устағчызы Ольга Анисимованың чоғынаҷ, Росреестрнің хазна полызығларын аларға МФЦ-зар азынада пазын саларға чарир. Көзідімге, МФЦ-ның палғалыс кінінің пірге телефонынча: 8(800)-700-99-09. Ідӧк МФЦ-ның специалисттерінзер МФЦ филиалларындағы телефоннарча пазын саларға чарир. Олар МФЦ-ның сайтында пар: http://www.mfc-19.ru/.

АЛЕКСАНДРА ШИМОЛИНА – САНАЛЫҒ ЧӲГӲРЕРІНҶЕ ІКІНҶІ ОРЫНДА

Сыктывкарда 17-18 частығ ооллар паза хыстар аразында саналығ чӲгӲрерінҷе тиксі Россия синіндегі марығ ирткен. Арғамӧрій саблығ спортсмен Раиса Сметанинаның адынаҷ саналығ чӲгӲрер спорткомплексте ирткен.

Хакасиядаҷ парған Александра Шимолина классическай стильнең спринт чӲгӲрерінде ікінҷі орын алған.

Тиксі Россия синінде ирткен марығда спорттың пу көрімінде сыйыхтығ орыннарға сығып алар ӱчӱн, 200 артиинаҷ хыс араласхан. Сыктывкарзар, тізең, 47 регионнаҷ 500 артиинаҷ ооллар паза хыстар чыылысханы чарлалған.

ПЕСТЕРДЕҶ УДАА ӦРТТЕР СЫХЧА

Соохтар пасталыбысса, чыл сай пестердең сыхчатхан ӧрттер саны ӧс парча. Пӱӱл сайбалған пестернең тузаланған сылтааңда 110 ӧрт сыххан.

Пілерге кирек иргі пес хорғыс ағылчатханын. Ӱр тузаланза, пестер, трубалар чіктен парчалар, стенелері ӧтіре кӧй парча. Удаа ӧрт кізі салбыр тузаланған сылтааңда (иртіре одынза, кип-азах, ӧдік хурутчатса, пес ізии азых полза, пырын тузында арығлалбаза) сых парча.

Сайбалған пестернең тузаланмаҷар, айда пір хати трубаны пырыннаҷ арығлап турыҷар. Пес одынчатса, бензин-керосиннең тузаланмаҷар. Пестің иртіре ізітпес пӧгіннең, аны күнде 2-3 хати одыныҷар, 1,5 частаҷ ӱр нимес. Одын салған пестің чахсы көріҷер.

Ӧрт сыхса, «101» номерче сығдырадыҷар.

Тимнееннер Наталья СУБРАКОВА, Ксения СОЛДАТОВА, Наталья ТАНБАЕВА, Наталья ЖУКОВА, Валерия БЫВШИХ, Хакасияның ГО, ЧС паза ПБ управлениезі

РОССИЯДА

ТЕРРОРИЗМГЕ ТАРТХАН ӲЧӲН – ХАРИБ

МОСКВА. Россияның Хазна Думазы терроризмнеҷер пропаганда апарған ӱчӱн уголовнай нандырығ киредеҷер, ідӧк террористтер ӧмелерінзер кізілерні тартхан ӱчӱн прай чуртазын харибде одырарға чарғылирдаҷар законопроектті ікінҷі ӧӧн хығырығда алыбысхан.

Андағ сайбағлар иткеннерні 8 – 20 чыл харибде одырарға паза оларға 300000 – 700000 салковай штраф саларға алай прай чуртазын харибде одырарға чарғылирлар.

Депутаттарның искіриинең, Сирияда чоннар аразындағы террористтер пірігістеріне улуғ ӱрег иділген, анда 60 – 100 муң террорист чох иділген. Амды оларның алнында наа боевиктер тартып алар пӧгін турча. Андағ пірігістернің ӧӧн тирии – терроризмге тартчатхан кізілер.

«Прай тилекейде күннің сай терроризмге тартар тоғыс пір муң азыра кізінең апарылча, андағ ниме полбасха кирек», – таныхтаан депутат Адальби Шхагошев.

Российская газета

ЧИР-СУҒҶЫЛАРНЫ КӦЗІРЕРІНҶЕ ПРОГРАММА ТОҒЫНЧА

АЛТАЙ КРАЙЫ. Крайның істеніс паза социальнай арачыланыс министерствозы, регионның чир-суғчыларны көзірерінҷе программазы 2017 чылда хайди чуртасха кирілгенінеҷер чоохтап, салтарлар иткен.

Пӱӱл 10 айға Алтай крайынзар программада аралазарынаҷар 11 хазнадаҷ 1,1 муң сурыныс пічии кірген, айланған 753 кізее аралазарға чарадылған.

Тоғын полар көскен чир-суғчыларыбыстың 41,1 %-і істенче алай пос киреенең айғасча, 23 %-і – колледж паза вузтар студенттері. Ӱгредіглерін тоос салғаннарның 26 %-і специальнозы хоостыра тоғысха кирілген, 64 %-і магистратураа паза ординатураа кіріп алған.

Алтай крайының официальнай сайты

ПУС ЧӲРЕКТІГ «ІҶЕ»

ЯКУТИЯ. Витим поселоктағы олған садының 18 частығ тоғынчызы, паларны амырадар пӧгіннең, ахсыларын скотчнаҷ чапсырған хоостыра істезігчілер сыныхтағ иртірчелер.

Істезіг комитедінің регіондағы управлениезінің кізізі Надежда Дворецкаяның чоогынаҷ, «Саҷыҷах» олған садынзар чӧрчеткен паланың іҷезі полицияның участковай уполномоченнайына искірген: олған садында палалар азыранчатхан туста, воспитатель полысчызы, аның алты частығ оолғычаа сохтанчатхан ӱчӱн, ахсын скотчнаҷ чапсыр салған.

Істезігчілер мындағ кирек пастағызын на полбаанын ілезіне сығарғаннар. Азынада таныхталған, олған садының тоғынчызы ол күн мындағох оҷдайнаҷ пасха паланы амыратхан.

Ӱгредіг управлениезі пу киректерче ідӧк сыныхтағ иртірген. Аның салтарларынча воспитатель паза аның полысчызы тоғыстаҷ сығарылғаннар.

Российская газета

ИҢ УЛУҒ ТААРЛАҒ ЫЗЫЛДЫ – 866 МУҢ АЗЫРА ТОННА

КЕМЕРОВ ОБЛАЗЫ. Ирткен неделяда Кидеркі Сибирьдегі тимір чол иң улуғ таарлағ ызыбысхан – 1 миллион 8 муң тонна алай 14 муң 982 вагон, ол санда Кузбассха 866 муң 383 тонна алай 10 муң 368 вагон килісче. Пу ідӧк Кузбасстағы тимірчолҷыларның паза харатасчыларның рекорды.

Губернатор Аман Тулеев танығлығ рекорднаҷ тимір чол устағ-пастаан алғыстаан. Кемеров облазында таарлағның 90% тимір чол транспортынаҷ тартылча. Ол, тізең, хазнадағы тимір чолның 27% таарлаа, аның 87% – хара тас.

«Пу рекорд көзітче, Кузбасс позының істенізінең тиксі Россиядағы тимір чолларына тоғыс пирче! Піс сығарған ниме-нооға киреқсініс полза, тимір чол тоғыстығ полар,» – таныхтаан Тулеев.

Кемеров облазының официальнай порталы

ТИЛЕКЕЙДЕ

США САНКЦИЯЛАРНЫ СУУРАРҒА САҒЫНЧА

США. Хайди искірген США-ның хазна хачызы Рекс Тиллерсон, Россиядаҷ тоғыр санкцияларны США суурыбызарға сағынча, че Украина сурии пӧгілбеенде, оларны суурар оҷдай чоғыл.

«Украина суриин пӧк саларға киректіс, аннаҷар піс Россияны сизіндіргебіс. Россиянаҷ хати палғалыстар тударында ол иң сидік тудығ», – чоохтаан хазна хачызы. Аның алнында Тиллерсон, НАТО-дағы хазналарның пасха ханнар киректерінче министрлерінең тоғазып, Россияны хакерлер атакаларына паза Западтаҷ тоғыр тайма искіріглер кампаниязына хазна ахчазын төлепчеткен ӱчӱн критикаа тартхан.

ТИСКЕННЕРНІ – ЭЭН ОЛТЫРЫХСАР

БАНГЛАДЕШ. Хазна ӱлгӱзі постарынзар тис килген 100 муң рохинджа чонны ээн турчатхан Ангар-Чар олтырыхсар көзірер. Ол сылтағнаҷ 278 млн доллар позыдарға чарадығ алылған. Ахча ээн олтырыхта чуртаҷаҷ орыннар тимниріне хорадылар.

Рохинджа – Ракхайн паза Мьянма штаттарда чуртапчатхан чон. Андағы ӱлгее тың хысти пастырчатхан сылтааңда, олар хончых хазналарзар тисчелер. Іди Бангладешта 630 муңа чағын рохинджа саналча.

Ӱлгӱ алған чарадығдаҷ тоғырланчатханнар табылыбохча. Олар ээн олтырыхта пӱдірілген чурттарны тасхан суғ чууп парыбызар тіпчелер.

Лента.ru

Пӱдіріг

Таштып аймаандағы Өлең чазы аалда 70 орынға школа пӱдіріл парир. Наа школада амғы оборудование турғызылар. Проект хоостыра спорт залы, ағылах класстар паза столовай көріл парған.

Пӱӱнгі кӱнде аалда 40-ча ӱгренҷі саналча, че пеер ідӧк школаа парарға тимненчеткен олғаннар чӧр турар. Школа пӱдіриине паза оборудование турғызарына 79 миллион салковай көріл парған.

Хакасия пазы Виктор Зиминніҥ чахиинаҥ школа 25 декабрьда пайрамни азыларына тимде поларға кирек.

– Ахчанаҥ сидік тее полза, піс мындағ проекттерні чуртасха кирерінеҥ тоғыр полбаспыс. Школа полза, кічіг аалныҥ таҥдағызы полар. Минің көрізімнеҥ, ол ӱзӱріг киректебинчеткен, чалғыс орта чарадығ, – аалдағыларға чарлаан Виктор Зимин.

ӦЛЕҤ ЧАЗЫДА НАА ШКОЛА ПӰДІРІЛ ПАРИР

Школа уғаа хысха тусха пӱдірілгеннеҷер искіргеннер республиканың ӱгредіг паза наука министерствозында, тоғыстар пӱӱл 10 июльда пасталғаннар.

– Мин пілчем, ол – Хакасияның иҥ артых школаларының пірсі. Мында хазии уйан олғаннарны ӱгредеріне уғаа чахсы оҥдайлар тӧстелген: электроподъемниктер, кинек олғаннарға тасхын чӧрҷең орыннарда оборудование турғызылған – пу тӧстелген оҥдайларның асхынах чардығы, – чарытхан республиканың ӱгредіг паза наука министрі Лариса Гимазутина.

Таныхтырға кирек, Хакасияда школаларның 70% аалларда орныхча, аннаҷар аалдағы школаларға алынҷа хайығ салылча. Тиксі ӱгредіг системазын наачылиры хоостыра, ӱгренҷі хайда даа чуртапчатса, ағаа чахсы ӱгредіг пирерінҷе, ідӧк ааллардағы школаларзар чиит специалисттерні тартарынҷа, оларны анда халарға кӧӧктірерінҷе сурығлар пӧгілче.

Хакасияның ӱгредіг паза наука министерствозы

Конституция кӱні

ПРАЙ ПАСТААН КИРЕКТЕРІҤ КИЛІС ТУРЗЫН

1 стр. ⇨

Виктор Зимин ӱгренҷілерні, олардың паба-іҷелерін танығлығ кӱннеҥ алғыстаан:

– Пӱӱн, 12 декабрьда, хазна ӱлӱкӱні – Россияның Конституция кӱні – таныхталча. Мин пайрамнығ чыылыға килген полған на кізіні ӱрге сағыста халар мероприятиенеҥ алғыстапчам. Мындағ пайрамнығ чыылығ правительствода чыл сай иртірілче. Мында поларға прайзына ӱлӱс тӱспинче, постарының ӱгредіг учреждениелерінде, олимпиадаларда, спортта, чайаачы тоғыста школадағы пос устаныста пӧзік чидіглерге читкен ӱгренҷілер пеер килгеннер.

Сірерге чидіглеріҥнеҥ поғдархирға кирек, сірернің пӧзік чидіглерің чох школалар даа чахсы көзідімнер көзіт полбасчыхтар. Мында полар правоны сірер постарыҥның чидіглеріҥнеҥ алып алғазар. Сірерге мин ӱгредігде, тоғыста, чуртаста сыбыра иҥ артых поларға кӱстенерге алғапчам. Сірернің чуртазыҥар ам даа уғаа узун полар, прай ниме сірернің алныҥарда. Киртініҥер маға, сірер тилекейдегі иҥ чахсы хазнада, иҥ чахсы регионда, иҥ чахсы сӧбіреде чуртапчазар. Пӱӱнгі пайрамда сірернең хада ӱгредіг паза наука министрі, МВД министрінің тоғызын толдырчатхан кізі, паба-іҷелерің. Сірер иҥ чахсы ӱгренҷілерзер. Иҥ чахсы полчатханыҥарнаҥ уйатпаҥар, тӧдір пазынмаҥар.

Пеер килер ӱгренҷілерні мин таллабаам. Ӧнетін комиссия тӧстелген, ол комиссия сірерні таллап алған. Мин сірерге паба-іҷелеріҥнеҥ, арғыстарыҥнаҥ, ӱгретчілеріҥнеҥ чахсы хайызығлар алғапчам. Хакасияны, Россияны чахсы чуртадарға прай кӱзіҥерні салыҥар, прай пастаан киректерің киліс турзын.

Сом Максим АХПАШЕВТИ

Паспорт алған ӱгренҷілер Хакасия устаанаҥ хада

Алғыстастығ чоогын тоозып, Виктор Зимин ӱгренҷілерге оларның чуртазында ӧӧн документ полчатхан паспорттар читірген. Полған на оол-хысха алынҷа алғыстас сӧстері чоохталған. Паспорттар алған иҥ чахсы ӱгренчеткеннерніҥ аразында полғаннар Марина Кокова (Хубачардағы ортымах школаның ӱгренҷізі), Мария Боргоякова паза Денис Канзычаков (ікізі Н.Ф.Катановтың адынаҥ Хакас национальнай гимназия-интернаттың ӱгренҷілері).

Паспорттар читірілген соонда, Виктор Зимин прайзын пазох танығлығ кӱннеҥ алғыстаан. Хайди ол таныхтаан, мындағ мероприятие Россия президентінің чахиинҷа иртірілче. Владимир Путин чахсы ӱгренчеткен прай ӱгренҷілерге паспорттар читірерге маҥнанмас, аннаҷар ол губернаторларға андағ чахығ пирче.

Ӱгренҷілерні ідӧк алғыстааннар Лариса Гимазутина паза Ирина Смолина. Ирина Геннадиевна прайзын, школа тоосса, республикада тоғынарға халарға сурынған. Устағчылар прайзын Конституция кӱнінеҥ алғыстааннар.

Николай СУЛТРЕКОВ

Тіл сурии

Хакасия правительство туразында хакас тілін, культуразын хайраллирынҷа паза тилідерінҷе тоғысчы группаның чыылии ирткен. Аннаҥ Хакасия пазы орынҷызының тоғызын толдырчатхан, тоғысчы группаның кнезі Владимир Крафт устаан. Тоғазығ тоғысчы ӧменің араласчылары чыылысханнар. Олар – аймах-пасха министерстволар паза организациялар устағ-пастаа. Чыылығда ӧӧнінде Харатаста хакас тілін паза культуразын хайди тилітчеткенін, пос тілінеҥ хайдағ учебниктер, хоос литературалар сығарылчатханын паза даа пасха ведомстволар тіл суриина хайди хайчатханын ӱзӱргеннер.

МУНИЦИПАЛИТЕТТЕР ТОҒЫЗЫ КОМИССИЯНЫҤ ХАЙИИНДА

ХАКАС ТІЛІ – ХАРАТАСТА

Пастағызын социальнай сурығларҷа Харатас город пазының орынҷызы Андрей Ващенко чоох тутхан. Ол тоғысчы ӧме араласчыларына Харатаста хакас тілін паза культуразын хайраллирына паза сабландырарына ниме иділчеткенін искірген. Аның таниинаҥ, городтың олған садтарында тиксі 60 на хакас пала саналчатса даа, прай олған садтарының ӱгредіг программаларына хакас культуразына чарыдылған пӧлік кір парған. Полған на олған садында хакас тіліне, кибірлеріне чарыдылған пулуҥастар пар, хайда хакас нымахтарын, ибіҷеен паза кип-азаан көріп аларға чарир. «Уйа» олған садында палаларға «Хакастап чоохтан» кружок тоғынчаттыр. Анда олғаннар ойыннар, экскурсиялар пастыра хакас тілін ӱгренчелер. Ол «Хакас тілі чонның пурунғыдаҥ килген испайы» проект хоостыра тоғынча. Проект чуртасха киріліп пастааннаҥ Харатастағы олғаннар

М.ПОБЫЗАКОВ, О.ДОМОЖАКОВА, Н.ЧЕЛТЫГМАШЕВА, Ю.САГАЛАКОВ

хакас тілінҷе город паза республика марығларында аралазып пастааннар тіп искірген город пазының орынҷызы.

Ідӧк ол школаларда чахсы көзідіглер парын таныхтаан. Іди пӱӱл 1 сентябрьдаҥ прай ӱгренҷілерге, ол санда хакас палаларға, хакас тілінең ӱгренер оҥдайлар пиріltір. Кӧні чоохтаза, мині мындағ искіріг сала таҥнатхан. Ирткен чылларда олғаннарның андағ оҥдайы чох полған ма? Іди хакас тілін факультатив оҥдайынаҥ 576 ӱгренҷі ӱгреніп пастаан. Оларның 69 – хакас пала. Андрей Ващенко ідӧк поғдархаснаҥ таныхтаан, городта кӧӧлҷе пос тілін паза культуразын ӱгренчеткен хакас палалар саны ӧсче. Іди 2015 чылда 0 % полған полза, 2016 чылда – 11 %, пӱӱл – 55,2 %. Че тоғысчы группаның кнезі Владимир Крафтты мындағ саннар чӧпсіндірбеенге тӧӧй.

– Ноға 55 %-те турыбысхазар? – сурығ турғысхан ол.

– Мин сағынчам, піске ол даа саннар чахсы көзідіг, – аннаҥ чараспинчатхан искірігчі.

⇨ 6 стр.

Хола пырғыҷах

Он пірінчі сығарыс (291 №) 6+

НАА ЧЫЛ ЧАҒДАП КИЛИР!

Илья ТОПОЕВ

Изеннер, аарлығ олғаннар! Піс прайзыбыс таа Наа чыл ӱлӱкӱнін чидікпін сахтапчабыс. Ӱлӱкӱннің тынағ күннерінде сірер матап ойнап аларзар, маң туста книгалар хығыразар, паба-іченерге ибде полызарын ундубассар. Хысхыда хайди тынанып алғаннаңар мағаа пас пириңер. Сомнар паза хоостар ызарға чарир.

«Хола пырғыҷах»

Ӧріниc

ТӦРЕЕН ТІЛІМЕ ПОҒДАРХАПЧАМ, ИРКЕ ТІЛІМЕ ӦКЕРСІНЧЕМ

Полған на кізее позының төреен тілі, іче сӱді чіли, татхынның пілдірче полар. Аның татхыны талғанның чызында. Пасха чонға талған пасхали тадыпча полар, че ол хакас кізінің ханында ойлапча.

Пістің ӧбекелерібіс хас-хаҷаннаң татхынның талғаныбысты чіп турғаннар. Хайди улуғларыбыс чоохтапча, талған чеен кізі кӱстіг поладыр.

Ідӧк төреен тілібіс піске чылығ паза ирке пілдірче. Іҷемнің чалахай ӱнінде төреен тілімнің нымзағы истілче. Анда хустар табызы, хорлап ахчатхан тайға суының солбырааны. Кем тайғада хонмаан, тайға суун іспеен, ол көп нименің татхынын сизінмин чуртапча. Тайғадағы суғ сӱт чіли тадыпча.

Хустар постарының палаларын, іҷелер чіли, маннап ӧскірчелер, оларға сарнапчалар. Ідӧк іче кізі, ипти сарнап, палазын узутча.

Кізі кии чох чуртап полар ба? Чох, тыныс читпин сыдабас. Піс ідӧк пос тілібіс чох салғахнаң чарзар тастаттырыбысхан палых осхас поларҷыхпыс. Кии читпин, чох таа поларҷыхпыс. Мин аңдарыл парзам, іҷем мині турғызарға чӱгӱрче, палиимны охсанча. Төреен тілім ідӧк мағаа пик пазыснаң пас чӧрерге полысча. Мин тӧлі, тілі паза тархыны чох кізі нимеспін, минің төреен тілім паза хакас чоным пар. Төреен тілім илбек, сіліг паза пай. Илбек Россиябыс көп нациялығ хазна полча, пір ынағ сӧбіренең чуртапчабыс. Улуғ ӧс парзам, пасха чоннар аразында пір дее туртухпин чӧрем. Мин пілчем, хакас тілім кӱстіг. Хайдағ илбек кӱс төреен тілімде! Ол, муңар чыллар аразында чітпин, амғы тӧлге позының сілиин читірче.

Мин киртінчем, минің төреен тілім чуртир паза ӧңненер. Аның ирке табызы паза айдас пазызы тыып ла одырар.

Елизавета КАЗАНАЕВА
Хакас национальнай гимназия-интернат

Тоғазығ

Хакасияның саблығ писателі, «Хабар» республика газетазының хабарҷызы паза «Хола пырғыҷах» хоза сығарыстың редакторы кічіг хығырығҷыларыбыснаң удаа тоғасча. Теестегі тоғазығ Таштыптағы 1 № ортымах школада ирткен. Мында «Ине тілі» литература кружогы пар. Аны хакас тілі паза литература ӱгретчілері Эльза Константиновна Майнагашева паза Наталья Николаевна Мамышева апарчалар. Тоғазығда 6 «А» паза 7 «Б» класстарның ӱгренҷілері араласханнар.

ОЛҒАННАР, УДАА ПАС ТУРЫҢАР!

Ева ТОРОКОВА (сол саринаң) паза Лена СУЛТРЕКОВА

– *Аарлығ олғаннар,* – айланған кічіг хығырығҷыларзар Илья Прокопьевич, – *піс сірернің пічіктеріңні улуғ ӧріністең алчабыс паза хынып хығырчабыс. Сірер, улуғ нимес чайаачы тоғыстарыңны пазып, пастағы хаалағларны итчезер. Пастағы хаалағларны итчетсе, көп читпес сари учурапча, че сірер кӱстеніңер, ӱгреніңер, пазарын тохтатпаңар!*

Илья Прокопьевич олғаннарға сӧстерге «харанмасха» чӧп пирген. Олғаннар удаа, іче-пабаларынаңар, пиче-туңмаларынаңар, ӱгретчілерінеңер пасчатса, оларның ады-солазын толдыразынаң кӧзідерге ундут салчалар. Оларның аттарын толдыразынаң пас турарға кирек. Аалның паза школаның чуртазынаңар хабарларны чапсых хығырарға. Кӧзідімге Ис пилтіріндегі олғаннарның пічии пирілген. Олар аалда хайди субботникте араласханнаңар пасханнар. Пос кӧңнін читір турарға кирек: ниме чапсытхан, ниме ӧріндірген, ноға. Ниме-нооларның, кізілернің омазын ідӧк чарыда пазарға кирек: іҷемнің чылығ, нымзах, паарсах… холлары, сибер састары…

Олғаннар чайаачы устың чуртас паза чайаачы чолынаңар сурғаннар. Оларның аразында иң не ӧткін тудынғаннар 7 «Б» класстың ӱгренҷілері Ева Торокова паза Лена Султрекова. Хызыҷахтар чалтанмааннар, туртухпааннар. Тоғазығ тузында ікі класстың ӱгренҷілері аразында читіче пала чуртазын чайаачы тоғыснаң палғалыстырарға пӧгінчеткенін чазырбаан. Оларның санында пу ӧткін хызыҷахтар полғаннар.

Тоғазығның халғанҷызынзар Илья Топоев ӱгретчілерге олғаннарның чайаачы тоғыстары сығарылчатхан журналларны сыйлаан паза газета редакциязынаң палғалыстарны уламох тыыдарға, пічіктер удаа пас турарға алғаан.

Наталья СУБРАКОВА

Олғаннарға кибеліс

ХЫСХЫ ХАЙНАПЧА

Кинетін не чағдап киліп,
Хазыр чил хайни тӱсті.
Хусхаҷахтарны хорғыдып,
Хар-пораанны кӧдірді.

Хазыр чилге харызып,
Ханалар тӧзіне хар сыынды.
Хозанахтар ла, ӧріниp,
Харда аймах істерні артысты.

Ах пулуттар, чилге сӱрдіріп,
Хайдар-да табырах тарасча.

Хуруғ оттар, чилге ӱрӱгіп,
Удур-тӧдір сыбырасча.

Хысхы позының тузын піліп,
Хайдар-хайдар хайнапча.
«Хығығ Наа чыл ағылчам» тіп
Хараа-кӱнӧрте салчыпча.

Камелия СУГОРАКОВА

Илбек Чиңіс

РАЗВЕДЧИК ПОЛҒАН

Минің ағамның пабазы Трофим Владимирович Черебеев 22 мартта 1916 чылда төреен. Ол чаачы службазына кӱскӱзін 1938 чылда партыр. Ікі чыл пазынаң, службазын чахсы иртіп, ол ибзер айланған. Че ағаа ибде ӱр чуртирға киліспеен. Сигіс ай пазынаң, 22 июньда 1941 чылда, Илбек Ада чаа пастылыбысхан.

Ағамның пабазын ол ханнығ чааға хығыртыбысханнар. Ол туста Ағбанда наа дивизия чыып турғаннар. Ағамның пабазы ол дивизияның 957-ҷі полкынзар кір парған. Анаң оларны чаа киреене Ағбанның Харатас город аразындағы чазыларда ӱгрет сыхтырлар. Іди пола-пола килгенде, 1942 чыл пастылыбыстыр. Ол дивизияны андада толдыразынаң чыып алтырлар. Дивизияя 309-ҷы номер пирілтір.

Дивизия прай чыыл парғанда, олар Ағбаннаң сығара, поезд вагоннарына таарланып, улуғ чааға чол сығыбыстырлар. Аттарны прай хада таарлаптырлар. Іди тимір чолча парып, оларның эшелоны Лиски станцияя читкен. Анда оларның эшелоны пастағызын на ыырҷы самолеттарының бомбалары алтына кір парған. Ол бомбаларның чара чачыластарында көп чаачы хырылған.

Аның соонаң оларның дивизиязы Дон суғның хазына читкен. Олар анда ыырҷыдаң тоғыр чаалазарға тимненібіскеннер. Ол туста ыырҷы Дон суғ хазына читкен. Хысхы тус полған тіп чоохтаптыр ағамның пабазы. Соох, улуғ хар чаап парған полтыр. Анаң нинче-де тус пазынаң 309-ҷы дивизия паза прай совет чаачылары ыырҷыны чаалап сыхханнар. Ыырҷы тӧдір пазын сыххан. Іди олар ыырҷыны нандыра сӱр сыхханнар.

309-ҷы дивизия пастағы Украинскай фронтха кіртір. Олар, чаанаң парып, ікінҷі улуғ суға читкеннер. Ол Днепр суғ полған. Ол суғны кискенде, кӧп кізі хырылған тіп чоохтаптыр ағамның пабазы. Немецтер ханча пар чаа тиріглерінең удурластырлар. Чаачыларның ханына суғ хызыл кӧрінген одыр. Ол тустарда ағамның пабазы аттығ разведкада чаласхан. Днепр суғны кискенде, ағамның пабазы Хызыл Чылтыс орденнең сыйыхтатхан. Алында ол «За отвагу» медаль алған полған.

Иң не хатығ чаалазығлар Курск тӱгеезінде полған. Анда саңай танк чаалазығлары пар сыхтыр. Ыырҷы матап удурластыр. Чалаң чаалас-чатхан кізілерге хатығ чуххан, аттарны паза постарын ал халарға кирек. Чаа тоозылғанча ағамның пабазының холында он сигіс ат ӧл халған. Анаң пір ай соонаң совет чаачылары ыырҷыны аннаң андар сӱр сыхханнар.

Курск тӱгеезіндегі хурчағны тали сапхан соонаң, ыырҷы табырах тӧдір пазын сыххан. Пістің чаачылар оларға ӱрге тохтирға пирбин, пір-ікі кӱнге чидіп алчаңнар. Анаң хатабох чаалазығлар пасталыбысчаң. Іди чаанаң парып, 309-ҷы дивизия Совет Союзының хырығларына читкен. Аның соонаң ол Польша чиріне кірібіскен. Польша чірінде чаанаң парчатханда, пістің чаачыларға поляктарның аттарынаң тузаланарға киліскен. Ол аттарны ағамның пабазы махтаптыр. Олар суғлар кизіре, киме ле чіли, табырах чӱсчең полтырлар. Ол туста олар Висла суғны кистірлер. Польшада ол суғ иң улуға саналча. Ол чирлерні иртіп, ыырҷы чірінің хырығларына чит килгеннер. Іди пістіңнер Польша чірінде көп аалларны паза городтарны ыырҷының холынаң позытханнар,

Германия чіріне кірібіскенде, немец чаачылары улам на тың удурлас сыхханнар. Іди дее полза, пістің чаачылар алнынзар ла пар турғаннар. Аалдар паза городтар ӱчӱн хатығ чаалазығлар парҷаң полтыр. Көп чаачы паза офицер хырылған. Оларның дивизиязы Германиядағы иң улуғ Одер суға чит килген. Одер суғны чаанаҷох кизіп, олар аннаң андар ыырҷыны сӱргеннер. Іди чаалазып, оларның дивизиязы паза прай совет чаачылары ыырҷының ордызына, Берлинге, чағыннап килгеннер. Ағамның пабазы хайдағ-да тура істінде полтыр. Ол арада тасхар мылтыхтар, автоматтар атызы пасталыбыстыр. Ағамның пабазы паза пасха даа чаачылар, автоматтарын хаап, пазох чаалазығ пасталыбысхан тіп, тасхар сығара чӱгӱртірлер. Кӧрзелер, прай чаачылар киизер атчалар. Прайзы, ӧріниp, чаа тоозыл парды тіп хысхырыстырлар, хуҷахтастырлар. Ол кӱн, 2 майда, Рейхстаг ӱстӱнде Чиңіс хызыл знамязы чалбыраан. Іди, 309-ҷы дивизия Берлинге хырыхча километр читкелекке, чаа тоозылған. Че ыырҷының командованиезі чиңдір салғаннаңар пічіктерде 9 майда ла хол салтыр. Аннаңар 9 май Чиңіс кӱні пол партыр.

Владлена ТЮДЕШЕВА
Хакас национальнай гимназия-интернат

Катановтағы кічіг хабарҷылар

ІҶЕБІСТЕҢЕР ЧЫЛЫҒ СӦСТЕРІБІС

Минің іҷем Наталья Павловна Шалгинова полча. Ол школада ӱгретчі полып тоғынча. Іҷем маға ибдегі тоғыстарны идерге полысча. Анаң мин іҷеме полысчам. Иб аразында хада хайынчам. Мині іҷем «кӱніҷек» тіп чазырхатча. Иртен турзам, тураа толдыра татхынның ас-тамахтың чызы тарапча. Іҷем пызығ холларынаң чіҷең ниме идерге маңнанча. Мин іҷеме тың-тың хынчам паза ол ӱр-ӱр чуртазын!

Слава ШАЛГИНОВ,
2-чі класстың ӱгренҷізі

«Минің іҷем»
Хоостаан Камила САЗАНАКОВА

Минің іҷем Светлана Владимировна Ненашева пістің школада завуч полып тоғынча. Аның тоғызы көп. Школада кӱнзіре пол салча. Ол позының тоғызына хынча. Тынағ кӱннерінде ибде піснең хада полча. Чайғызын піс прай сӧбіренең тынанарға чӧрчебіс. Хысхыда іҷем піснең хада соорыҷахтығ чылча.

Иирде узир алнында іҷем мині иркелетче, пазымны сыйбапча. Мин іҷеме тың хынчам. Аның хазии пик ползын, пір дее хомзынмазын. Іҷе кӱнінде мин аны алғыстапчам.

Толя НЕНАШЕВ,
2-чі класстың ӱгренҷізі

Минің іҷем Валентина Ивановна Карачакова аалда почтальон полча. Кізілерге газета-журналлар таратча. Іҷем ачых-чарых кӧңніліг. Прайзынаң иптіг чоохтасча. Иирде азыранған соонда хада ибдегі тоғыстарны толдырчабыс.

Іҷең! Хаҷан даа хазых пол!

Таня КАРАЧАКОВА,
4-чі класстың ӱгренҷізі

Мин сӧбіреде чалғыс пала полчам. Аннаңар іҷем Любовь Юрьевна Куюкова маға матап хынча. Мин дее іҷеме тың хынчам. Іҷем ачых-чарых кӧңніліг паза нымзах чӱректіг. Мин іҷеме хаҷан даа полызарға кӱстенчем. Ибдегі хустарны паза кроликтерні азырапчам паза суғарчам. Ибде іҷемнең хада шашка ойнапчабыс паза книғалар хығырчабыс.

Вася КУЮКОВ,
4-чі класстың ӱгренҷізі

Минің іҷем Анна Семёновна Тиникова тимір чолда тоғынча. Іҷем пабама, маға паза Никита харындазыма хынча. Ол піске тадылығ пирогтар пызыр пирче. Іҷем пістеҷер төреміл сағыссырапча. Ол көп тоғынча. Ідӧк ууҷама хайынарға полысча.

Ева АЧИТАЕВА,
3-чі класстың ӱгренҷізі

Минің іҷем Надежда Алексеевна Ивандаева пасталығ класстарның ӱгретчізі полча. Ол тоғызына көп хайығ салча. Иртен иртӧк турып, піске чіҷең ниме тимнебісче. Азыранып алған соонда мин паза Айнур іҷебіснең хада школаа парчабыс. Кічіг туңмабыс Айлана Карина пичемнең хада ибде халчалар. Анаң иирде ибде прайзыбыс чыылыс парчабыс. Мин іҷеме ибде хайынарға полысчам. Туңмаларымны көрчем, Чапа адайыбысты азырапчам.

Айас ИВАНДАЕВ,
2-чі класстың ӱгренҷізі

Хакас национальнай гимназиядаң

ПАСТАҒЫ ТАХПАХТАР

Аарлығ минің
іҷеҷеем,
Алтын, чарых
кӱніҷеем.
Алғызымны читірчем,
Аймах-пасха
кӱстенчем.
Көгліг минің іҷеҷеем,
Кӱмӱс,
чарых көліҷеем,
Көңнімні
сағаа читірчем.
Көріп сині, ӧрінчем.

Светлана КАНГУР

* * *

Хыр пастығ тасхыллар
Хадағда турчалар.
Хызыл чахайахтар
Хынығ сарнасчалар.
Ах пастығ тасхыллар
Ағарып турчалар.
Ах чахайахтар
Алҷазып халчалар.

Мария СУМКИНА

Ағын хустар
ууҳхчалар,
Аарлығ ӱннернең
хысхырчалар.
Аппағас кибіс чайылча,
Ах пулуттарны
чабысча.
Ӧӧрліг хустар
ууҳхчалар,
Ӧтіг ӱннернең
хысхырчалар.
Ӧңніг кибіс чайылча,
Ӧңненіп чирім чазалча.

Екатерина ОКУНЕВА

* * *

Сіліг чирім сабланча,
Суулап, сууҷахтар ахча.
Сіліг тахпах соолапча,
Сымдах Азар сарнапча.
Айдас чирім сабланча,
Арығ сууҷахтар ахча.
Айдас тахпах соолапча,
Амыр Азар сарнапча.

Азар УЛУГБАШЕВ

Эвенк чонның нымағы

АДАЙЛАР ПАЗА КІЗІ

Чум хыринда ӱс адай одырған. Пастағы адайның ады Оронка полған. Ол ах киіктерні хадарҷаң. Ікінҷізінің ады Лайка полған. Ол ээзінең хада аңнап чӧрҷең. Ӱзінҷізінің ады – Нартка. Ол нарта соорларны тартчаң. Адайлар, іди одырып, таласханнар:

– Мин кізінің иң чағын нанҷызы полчам, – тіпче Оронка. – Мин аның ах киіктерін хадарчам. Аннаҷар ээзім маға иң чахсы иттер кизектерін пиреҷге кирек.

– Син, Оронка, саба чоохтанчазың, – таласча Нартка. – Мин аның иң чахсы адайы полчам. Ээзібіс иң симіс иттерні маға пиреҷге кирек. Мин аның нарта соорны тарт чӧрчем. Мин чохта, ол ырах таа пар полбасчых!

– Хайдағ махтанҷыхсар сірер! – тарынча Лайка адай. – Сірер, мин полбаан ползам, ӧзӧк ле чӧреҷіксер. Мин ээзіме тайғада аң-хустар таап пирчем!

Адайлар, іди талазып, талазып, тудыза халғаннар. Тӱктері ле аар-пеер пырлапча. Полғаны ла ӱрче:

– Мин иң маңат адайбын!

Ол туста чумнаң ээзі кізі сых килген. Адайлар сах андох андар чӱгӱріс килгеннер паза махтан сыхханнар.

– Мин иң маңат адайбын! Мин тайғада аң-хустарны табырах таап алчам!

– Чох, мин иң маңат адайбын! Мин таарлап салған аар нарталарны тарт чӧрчем, – ыыранча ағаа Нартка.

– Мин, мин иң хандыра адайбын! – прайзынаң артых хысхырарға кӱстенче Лайка адай.

– Кӧрдек, хайди махтанысчазар! – хатхырған адайлар ээзі. – Сірер маға прайзыңар пір тиң маңатсар, прайзыңар маға тузалығзар.

Анаң ээзі кізі чумзар хатап кір парыбысхан. Адайлары, тізең, ачырған парғаннар. Ээзі пірдеезін артых махтабады.

– Піс ээзібістең парыбызалар, – тіпче Лайка. – Хада-пірге полып, ӧзӧкпеспіс. Көрербіс, ээзібіс піс чохта хайди чуртир.

Іди адайлар ибдең тизібіскеннер. Ээзі чумнаң сыхханда, пір дее адайы чоғыл. Адайлар, тізең, тайғазар чиде тӱскеннер. Лайка, ағаста тиініҷекті кӧр салып, ӱрібіскен, анаң чоохтанған:

– Че, мин сірерге тиініҷекті таап пирдім!

Нартка, чӱгӱр киліп, тіпче:

– Ам кем аны атып алар? Ээзібіс чохта синің тоғынғаның тик парча.

Іди адайлар кӱнзіре чиис чох одырғаннар. Анаң Лайка хозанны кӧр салған. Нартка Оронкаға тіпче:

– Мин нарталар тартчам, син одыр мағаа, мин сині хозанға теере апар салам.

Хозан кӧрзе, пір адай пасха адайға мӱніп алтыр. Чоо чапсып, хозан арығ аразынзар ойлабысхан.

Нинҷе-де кӱн ирт парған. Адайлар, астаң астап, саңай тӱреп парғаннар.

– Эк-а, тикке ле піс ээзібіске малхатхабыс. Ол чох піс, ӧзӧгіп, ӧл пararбыс, – чоохтан салған Лайка.

Ірік чохта иблерінзер нандыра килгеннер. Ээзі кізі, чумнаң сых киліп, ӧрчіліг тапсаан:

– А-а, чӧскіннер, айландар ба? Саңай тӱреп партызар. Амох мин сірерні азырирбын...

Анаң ол полған на адайына чоон паза симіс палых тасти пирген. Адайлар, астап, чиистерін, сала харлыхпин, тайнап сыхханнар.

Ол тустаң сығара адайлар ынағ чуртап сыхханнар. Полғаны ла позының тоғызын толдырған.

Постарың идіңер

ХАРДАҢ ИТКЕН СІВЕЕ

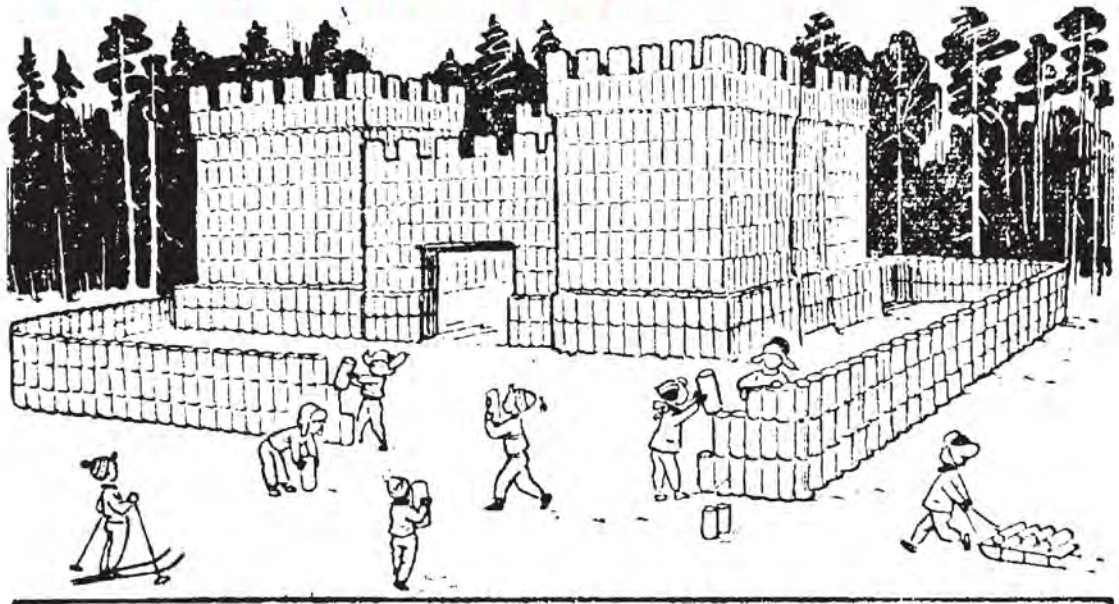

Олғаннар! Ам хысхыда, хар матап чаап парғанда, тасхар ойнирға хынығ полар. Сірер тимір трубаларға хар, салып, ныхтабызыңар. Анаң ол трубадаң тоғылах хар кірпис сых килер. Оларны ӱстӱ ӱстӱне салып, пу хооста кӧзіділген осхас пӧзік сівее пӱдіріп аларзар. Анаң анда хысхы тооза ойнирға чарир.

Хумартхылас

МАТЫР ТӦРІБИНЧЕЛЕР, МАТЫР ПОЛЫБЫСЧАЛАР

Россияда 9 декабрьда Ада Чир-суубыс Матырлары кӱні таныхталча. Андағ танығлығ хумартхылас кӱні алнында республиканың культура-музей комплексінде Хакасияның Матырларын сағысха кирер мероприятие ирткен. Чыылығлар иртірҷең улуғ залда культура, чааҷылар комиссариадының тоғынҷылары, студенттер, городтағы школаларның ӱгренҷілері чыылысханнар.

матырларның чуртас чолынаҷар искіргеннер. Іди Л.Р.Кызласовтың адынаҷ чир-суғ ӱгренҷең музейнің директоры Андрей Готлиб Хакасияның матырларынаҷар чоохтаан. Хайди ол таныхтаан, пістің республикадаҷ Илбек Ада чааға 70 муҥча кізі парған, оларның чарымы аннаҷ айланмаан. 35 чир-суғчыбыс Совет Союзының Матыры атха турысхан, 18 кізі «Слава» орденнең сыйыхтатхан, 19 муҥ кізі пасха даа орденнернең паза медальларнаҷ таныхтатхан. Амғы тӧл матырларыбысты чахсы пілбинче, аннаҷар мындағ мероприятиелер иртірері уғаа тузалығ. Готлиб генерал Пётр Анисимович Рубановтың чуртас

Чыылығ араласчылары

Хайди мероприятиені иртірчеткен ведущай искірген, 1769 чылда 9 декабрьда Россияның императрицазы II Екатерина хазнаның иҥ пӧзік сыйиин – Ах чарых Георгий Чиҥісчінің орденін – тӧстеен. Ол тустағы чааларда иҥ махачы чааласхан чааҷыларны андағ сыйыхнаҷ сыйыхтаҷаҥнар. Аннаҷ сығара 9 декабрьда Георгиевскай кавалерлер кӱнін таныхтаҷаҥнар.

1917 чылдағы революция соонда ол ӱлӱкӱн таныхталбиныбысхан, андағ орден дее чох иділген. 2000 чылда ла Россияның президенті позының указынаҷ ол орденге иҥ пӧзік чаа сыйии статузын айландырған. Амды Россияда 9 декабрьда Ада Чир-суубыс Матырларын, сағысха кіріп, чеестепчелер.

2008 чылда августта Грузияның войсколары Ӱстӱнзархы Осетияны паза анда турчатхан Россияның миротворецтерін абылааннар. Россияның Тиріглігі кӱстеріне агрессорны аннаҷ сығара сӱрерге киліскен. Ол чааны «Грузияны амыр чуртасха кӱстеені» адааннар. Пастағы Георгиевскай кірестернең Грузиядаҷ тоғыр чаада араласхан, анда постарының махачызын кӧзіткен чааҷылар сыйыхтатханнар.

Совет Союзының Матыры атха 12772 кізі турысхан, оларның кӧбізі андағ пӧзік сыйыхнаҷ Илбек Ада чаада чаалазып таныхтатхан. Ідӧк Илбек чолынаҷар искірген, хайди ол Совет Союзының Матыры атха турысханнаҷар чоохтаан.

Отставкадағы подполковник, военкомат тоғынҷызы Виктор Баранов Валентин Васильевич Полевтеҷер чоохтаан. В.В.Полев Хызыл Знамя, Александр Невскийнің паза пасха даа орден-медальларнаҷ сыйыхтатхан.

Запастағы подполковник, Хакасияның чааҷылар комиссарының полысчызы Олег Чекуров «Слава» орденнің толдыра кавалері Михаил Степанович Побызаковтың чуртас чолынаҷар искірген.

Россияның Матыры Игорь Ахпашевтеҷер экранда видеосюжет кӧзіділген, анда ідӧк аның іҷезі Лидия Ивановна Ахпашеваның чоогы пирілген. Запастағы подполковник Сергей Кибирёв Чечнядағы чаада Игорь Ахпашев полған танктар ротазының командирі полтыр. Ол Игорь Ахпашев хайди махачы чааласханнаҷар чоохтаан.

Чыылығда пасхазы даа, чоох тудып, Ада Чир-суубыс Матырларын, ол санда Істеніс Матырларын, сағысха кіріп, оларның, посха айабин, чааласханынаҷар, істенгенінеҷер искірген. Ағбандағы 7 № школаның ӱгренҷізі Светлана Мамышева Совет Союзының Матыры Григорий Яковлевич Шиштеҷер сочинение пас салтыр, 25 № школаның ӱгренҷізі Николай Майнагашев Россияның саблығ артизі, Хакасияның паза Бурятияның чон артизі Екатерина Кыштымовадаҷар сочинение пастыр. Е.Кыштымова, андох полып, матырлардаҷар ыр толдырған.

Мындағ хумартхылас чыылиининың ӧӧн сағызы полған – матырларыбысты пілері, оларны хаҷан даа ундутпазы. Чоохталча нооза, матыр тӧрібинчелер, матыр полыбысчалар!

ПІСТІҢ РЕСПУБЛИКАДАҢ ИЛБЕК АДА ЧААҒА 70 МУҢҶА КІЗІ ПАРҒАН, ОЛАРНЫҢ ЧАРЫМЫ АННАҢ АЙЛАНМААН. 35 ЧИР-СУҒЧЫБЫС СОВЕТ СОЮЗЫНЫҢ МАТЫРЫ АТХА ТУРЫСХАН, 18 КІЗІ «СЛАВА» ОРДЕННЕҢ СЫЙЫХТАТХАН, 19 МУҢ КІЗІ ПАСХА ДАА ОРДЕННЕРНЕҢ ПАЗА МЕДАЛЬЛАРНАҢ ТАНЫХТАТХАН. АМҒЫ ТӦЛ МАТЫРЛАРЫБЫСТЫ ЧАХСЫ ПІЛБИНЧЕ, АННАҢАР МЫНДАҒ МЕРОПРИЯТИЕЛЕР ИРТІРЕРІ УҒАА ТУЗАЛЫҒ.

Ада чаа тузында, 1943 чылда, «Слава» орден тӧстелген, 2562 кізі «Слава» орденнің толдыра кавалері полыбысхан. Пу орденнің толдыра кавалерлері право хоостыра Совет Союзының Матырларына тиҥнелгеннер. Пістің амғы хазнада Россияның Матыры иҥ пӧзік ат пирілче, Россияның Матыры атха хазнада 579 кізі турысхан, ол санда Россияның арачыланыс министрі Сергей Шойгу.

Ведущай чоогын тоосхан соонда, алынҷа кізілер, микрофонзар сығып,

Тіл сурии

3 стр. ⇨

– Харатаста хакастар кӧп нимес, аннаҷар тоғыс таа чахсы парарға кирек, – хатығ чоохтанған Владимир Александрович.

Ідӧк Ващенко городтың ӱгредіг учреждениелері аттары хакас паза орыс тілінең таныхтал парғанын искірген. Ол сурығ хоостыра ХакНИИЯЛИ-ның устағчызы Валентина Тугужекова организациялар, тілбестеглер хоостыра оларзар айланмин, учреждениелер аттарын саба тілбестеп салчатханнарына хомзынған.

Харатас пазының орынҷызын искенде, анда хакас тілін паза культуразын хайраллирынҷа паза тилідерінҷе халғанҷы чылларда ла тоғыс ӧткін апарыл сыхханға тӧӧй. Андрей Ващенко городта хакас культуразы хоостыра кӧп аймах мероприятиелер иртчеткенін таныхтаан полза даа, минің хайдағ-да ікінҷілес халғанох. Итсе-де, «Москва табырах пӱдірілбеен» тидірлер. Хыймыраныс пасталғанда, чахсы салтарлар поларына ізеніс парох. «Алтынай» хакас ипчілер лигазының устағчызы Татьяна Майнагашева, ирткен чылларнаҷ тиҥнестірзе, кӧп ниме иділ парғанын таныхтаан. Владимир Крафт чоохтазығ тузында, харатастағыларның тоғыстарының читпес сариларын ілезіне сығарған даа полза, чахсы хаалағлар парынаҷ чарасхан.

КНИГА – ЧОН ПІЛІЗІ

Хакас тілі паза литература учебниктерінеҷер толдыразынаҷ чоохтап пирген Хакасияның ӱгредіг паза наука министрінің орынҷызы Юрий Сагалаков.

кас тілінең книгалар сығарчалар, ол санда олғаннарға чарыдылған кибелістер паза сырлаҷаҥ книгаҷахтар. Аннаҷар чыылығ араласчыларына культура министрінің орынҷызы Лариса Киштеева чоохтаан. Че писательлер пірігізіндегілернің тоғыстарын организацияларға тарадар паза сыйлир оҥдайлары чоғыл. Оларның книгалары ӧӧнінде садыға сығарылчалар. Андада Владимир Крафт муниципалитеттернең, школа библиотекаларынаҷ ӧткін тоғынарға чӧп пирген.

ЧОЛ ПАЗА ПҰДІРІГ

Хакас тілін паза культуразын хайраллирына паза тилідеріне республикада улуғ хайығ айландырылча. Ол тоғыс полған на министерствода апарылча тиирге чарир, че хайда-да улуғ хаалағлар иділчетсе, пасхазында істер ле кӧрінче.

Республиканың транспорт паза чол хонии министрінің орынҷызы Иван Белоустың искіриинең, автовокзалларда паза аэропортта хакас тілін сабландырарынҷа тоғыс парча. Анда хакас тілінең искіріглер, баннерлер, видео кӧзідии пар. Че тимір чолда ол сурығ ам даа пӧгілбинчеттір. Россияның тимір чолының позының тоғынҷаҥ регламенті пар, аны хоостыра хакас тілінең тузаланары анда кӧрілбинче тіп сылтанчалар андағылар. «Че піс ол саринҷа тоғыс апарчабыс», – ізендірген Иван Белоус.

Ідӧк чолларда искіріглігі танығлар алыстырылып пастааны таныхталған. Че пір улуғ искіріг 6800 салковайға тур парчаттыр, тиксі алза, ол уғаа аарлығ сых парча. Аннаҷар ол тоғыс кӧӧлҷе иділче. Че пір танығ іди аарлығ сых

МУНИЦИПАЛИТЕТТЕР ТОҒЫЗЫ КОМИССИЯНЫҢ ХАЙИИНДА

Хайди ол таныхтаан, пу ӱгредіг чылында школаларда хакас тілін 10698 кізі ӱгренче, оларның 6555-зі хакас тілін предмет чіли ӱгренче. Оларға прайзына учебниктер тикке пирілче.

Учебниктернің федеральнай санына 19 хакас учебник кір парған: «Хакас тілі» (1 – 9 кл.), «Хакас тілі», «Хакас литературазы» (5 – 9 кл.), Букварь (1 кл.), Хығырҷаҥ кинде (1 – 4 кл.).

– 10-11 класстардағыларға сигіс учебник тимнел парған. Олар пастағызын на ӧӧн паза тирең ӱгреніске кӧстелгеннер. Ідӧк оларны электроннай оҥдайнаҷ кӧрерге чарир, – искірген Юрий Гаврилович. – Наа учебниктер, прай сыныхтағларны иртіп, чахсы ӱндезіг алғаннар.

Я, хакас тілін пілчеткен ӱгренҷілерге учебниктер сыхчалар, че ноға хакас тілін уйан пілчеткеннерге алай пілбинчеткеннерге учебниктер чоғыл? Пу сурығ Хакас хазна университедінің гуманитарнай істезіглер паза Сойан-Алтай тюркология институдының директоры Тамара Боргоякованы сағыссыратхан.

Ідӧк хакас тілінең ӱгредігліг пособиелер сығарылчалар. Таныхтирға кирек, олар Хакас книга издательствозында ла сығарылған ползалар, ӱгредіг киреенде тузаланылар. Россияның ӱгредіг паза наука министерствозының приказынаҷ Хакас книга издательствозы ӱгредіг пособиелерін сығарарға чарадылчатхан организацияларның санына кір парған. Іди школа алнындағы ӱгредіг организацияларына «Хакас тілінің азбуказы» проект тимнел партыр. Оҥніг, хоостығ пособие воспитательлерге ле нимес, ідӧк іче-пабалаға палаларын хакас тіліне ӱгредіп пастырында туза полар. Ідӧк кічіг палалығ сӧбіренің хайиин тартарлар «Ууҷаның ырлары», «Аҥнар паза ибдегі маллар», «Иркеҷектің кипазаа» ӱгредіг пособиелері.

Юрий Сагалаковтың чоогынаҷ, тоғысчы тетрадьтар паза сырлаҷаҥ книгаҷахтар кічіг палаларның тилізіне ідӧк чахсы теелчелер, че, хомзынысха, олар ӱгредіг киреене хайди даа киректелчеткен нимелер санына кірбинчелер. Аннаҷар оларны пасха фирмаларнаҷ чӧптезіп сығарарға килісче.

Хоос литературазы хоостыра улуғ тоғыс апарчалар Литераторлар туразының паза Хакасияның писательлер пірігізінің чайаачылары. Олар чыл сай хапарчатханына Владимир Крафт киртінминчеткен. «Киртінминчем!» – нинҷенинҷе хати искірген ол. Мында чоох парча улуғ искіріглігі танығлардаҷар тіп пазох ла ахтанған транспорт паза чол хонии министрінің орынҷызы.

Аның чоогынаҷ, кӧп чӧп кірген. Оларның пірсі – автовокзалда алай транспортта хакас хайын алай пістің ырҷыларның кӧӧн ӱр нимеске дее ойнадары.

Хакас орнаменттерінең чазалған республика аэропорты хакас культуразын, кӧзідіп, сабландырчатханын транспорт паза чол хонии министерствозы тоғынҷызынаҷ пасха, ідӧк пӱдіріг паза чурт хонии министерствозының советнигі Виталий Никифоров таныхтаан. Ідӧк ол музей-культура кінінеҷер чоохтаан. Паза мыннаҷ кӧзідімнер тоозыл таа парғанға тӧӧй.

Ниме мында хозар, пу даа кізее кӧрінче, Ағбанда туралар хакас культуразынаҷ пір дее палғалыспинчалар. Ол хазнаның 100 пасха олаҷай городы осхас. Тоғысчы ӧме араласчылары Татарстан, Якутия, Тува городтарны кӧзідімге алғаннар. Анда, тізең, национальнай регион городы іле кӧрінче.

– Тура пӱдіриинде піс муниципалитеттерге чӧп ле пир полчабыс, че хайди толдырарын олар постары кӧрчелер, – сизіндіріглерге нандырған Виталий Никифоров.

Минің кӧрізімнең, республиканың пӱдіріг киреенде хакас культуразы, кибірі иҥ уйан кӧзіділче. Пу сурығ хас-хаҷаннаҷ кӧдірілче, че пір орыннаҷ тибіребинче. Чоох чоғыл, наа музей туразы, аэропорт уғаа иптіг иділ парғаннар, че олаҷай тураларны даа хакас культуразына тӧстеніп пӱдірерге чарир нооза. Нинҷе наа олған сады пӱдірілче, піреезінде дее хакас орнаменті алай пасха даа таныглар полған полза, чахсы поларҷых.

Амды хакас тілін паза культуразын хайраллирынҷа тоғысчы ӧме араласчылары 2018 чылда тоғазарлар. Килер чыылығны февральда иртірерге пӧгін салғаннар. Анда тіл паза культура сурии улам на чахсы салтарлар кӧзідеріне ізеніс пар. Ол сурыға мындағ улуғ хайығ салылчатханда, тиліс полар, неке, че читпес сари хаҷан даа сығызар. Іділбинчеткен нименің не читпес сарилары чоғыл.

Екатерина ИНДЫГАШЕВА

Пайрамныҥ төреен күні

ХАКАС ЖУРНАЛИСТИКАЗЫНЫҢ ЧАРЫХ ЧЫЛТЫЗЫ

Хакасия культуразының саблыҕ тоғынҷызы, СССР радиозының паза телевидениезінің отличнигі Евдокия Михайловна Кильчичакова прай чуртазын журналист тоғызына пир салған. Ол тимнеен көзідіглерні кізілер чидікпин сахтаҷаҥнар, хынып көрҷеҥнер. Пу күннерде чайаачы ус пайрамныҕ чазын таныхтапча.

Евдокия КИЛЬЧИЧАКОВА тоғыс тузында

Ол 1937 чылда 12 декабрьда Таштып аймаандағы Харағай паары аалда Аксинья Ивановна Азараковаҥ паза Михаил Владимирович Карамашевтің сөбірезінде төреен. Іҷезінеҥ пабазы тоғысха чапчаҥ, күлүк кізілер полғаннар, чуртасха тартылҷаҥнар. Илбек Ада чаа пасталыбысханда, сөбіренің пазы армияа хабылған. Ол Украинскай фронтта полған. Тылда халған ипчілер аар-чүкті артынғаннар. Саблыҕ хабарҷы чоохтапча: *«Пістің колхоз «Хызыл чазы» адалҷаҥ, іҷем анда хараа-күнөрте тоғынған. Пірде інек саапча, пірде пызолар азырапча. Хараазын прайзынаҥ хада үртүнзер тамах сабарға чөрче. Майыхчам, парбаспын теенін испеем».* Михаил Карамашев чаадаҥ хазых айланған, че ирепчінің чуртазы киліспеен. Іди дее полза, ол хызыҷаана паарсах полған. Евдокия Михайловнаныҥ таниинаҥ, аныҥ пабазы ачых-чарых көҥніліг, чоохчыл кізі полған, тоғыс чох хаҷан даа одырбаҷаҥ. Ол илееде чыл Ағбанда пенсия пөлиинде істенген.

Харағай паарында 7 класстыҕ школа полған. Е.М.Кильчичакованаҥ хада пір класста композитор Георгий Челбораков үгренген, анаҥ олох школада ырҷы Нина Идимешева пілістер алған. Көп саблыҕ кізі Харағай паарынаҥ сыххан. 1950 чылларда Таштыпта чаа араласчыларының палаларына пансион азылған. Анда чағынғы аалларныҥ олғаннары үгренҷеҥнер. Ол туста автобустар чөрбеҷеҥ, аннаҥар үгренҷілерге пансионзар удаа чазаҕ чидерге килісчеҥ. Саблыҕ ус сағысха кирче: *«Үгретчілер палаларға ачынғаннар, пісті ниме-де үчүн хызааннапчатханын оҥнабинчам. Олар хызыҷахтарны тігерге, чібекнеҥ хоостирға көніктірҷеҥнер. Пансионда тирең пілістер пирҷеҥнер. Піснеҥ хада Михаил Игнатьевич Боргояков, Иван Иосифович Мамышев, Пётр Егорович Кулумаев үгренгеннер. Олар прайзы, институт тоозып, чуртаста пөзік чидіглерге читкеннер».*

Евдокия Михайловна – үгредии хоостыра хакас тілі, литература паза орыс тілі, литература үгретчізі. Чиитте позы хабарҷы поларын хаҷан даа сағынмаан, че чуртас салғағы аймахти парыбысча. Ол чоохтапча: *«Мин Ағбандағы үгретчілер институдын 1960 чылда тоосхам. Анаҥ Ибігдегі школазар тоғынарға кіргем. Пір чыл пазынаҥ Николай Георгиевич Доможаков мині Ағбанзар тоғынарға хығыртыбысхан, радиозар хакас тілін өтіре пілчеткен чиит кізі киректелчеткен».*

Іди хакас хыс хабарҷы чолын пастаан. Ол туста радиокомитеттің устағчызы Марк Нестерович Маслов полған, хакас радиозынаҥ Семён Семёнович Спирин устаан. Ідөк радиода Сидор Николаевич Майнашев, Гаврил Герасимович Трояков, Анна Султановна Тугарина, Григорий Петрович Абдин, Леонид Трофимович Инкижеков істенгеннер. Олар чиит хабарҷаа кирек чөптернеҥ полысханнар.

Е.М.Кильчичакова пастап олғанчииттер редакциязында тоғынған. Ол, олғаннарнаҥ тоғазып, көзідіглерні тимнеҷеҥ. Хабарҷының таниинаҥ, СССРның радиозы күстіг полған. Анда хыныҕ искіріглер полҷаҥ, аймах музыка искірҷеҥнер. Чиит ипчі маҥнаныстыҕ істенген. Че 1964 чылда Евдокия Михайловнаа сөбірезінеҥ киректер хоостыра Хырғыс чірінзер парыбызарға киліскен. Пір чыл пазынаҥ айланғанда, радиода орын чох полған, аннаҷар аны телевидениезер алып алғаннар. Телевидениеде таланттыҕ чир-суғчыбыс ікі чыл диктор полған, анаҥ ол режиссер тоғызына парыбысхан.

Саблыҕ ус чоогын узаратча: *«Режиссер – хыныҕ тоғыс. Анда кізінің пазы сыбыра тоғынча. Сағынчазың, хайди көзідігні сілір, хыныҕ идіп аларға, килген чонны иптіг көзідерге. Минің көрізімнеҥ, андада тоғынарға ниик полған. Кізілер көзідіглерде аралазарға тоғырланмаҷаҥнар, піреезі ынабин салза, сах андох пастыхтарынзар сыгдыратчаҥмыс, оларны Ағбанзар машиналыҕ ағыл килҷеҥнер. Пірееде пір аалдаҥ пір саҥай 15 – 20 кізі полчаҥ. Ол туста телевидениеде прай көзідіглер «тіріге» көні эфирде парҷаҥ, аннаҷар аалчыларыбысты сығарар алнында репетициялар иртірҷеҥміс, орта чоохтанарға үгретчеҥміс. Өөн көзідіглер 19.00 часта ла пасталҷаҥнар, кізілер аалларзар хараа ла нанчаҥнар. Мында улуғ тоғысты Анна Ильинична Тодышеванаҥ Тамара Константиновна Щукина апарғаннар. Олар полған на кізіні улуғ аалчы чіли удурлаҷаҥнар. Ідөк телевидениеде гример паза парикмахер тоғынғаннар, олар пісті эфирлерге тимнеҷеҥнер. Ағаа хоза, хабарчыларға костюмнар аларға өнетін ахча пирілҷең.*

Совет тузында радио паза телевидение тоғынчыларын Москвазар 1-2 айға курстарға төреміл ысчаҥнар. Олар уғаа тузалыҕ полғаннар. Командировкаларға көп ахча позыдылчаҥ. Піс пасха регионнарзар көзідіглерні суурарға пар килҷеҥміс».

Режиссер полып, Евдокия Михайловна редактор тоғызын апарарға маҥнанчаҥ. Алты чыл пазынаҥ хабарчыны пропаганда пөлиинің редакторына турғысханнар. Анда Илья Николаевич Бурнаков, Агния Викторовна Астанаева істенгеннер, соонаҥ Архип Гаврилович Шурышев килген. Е.М.Кильчичакова устағчылардаҥ улуғ аарласнаҥ сағысха кирче Терентий Арапович Тинниковты, Гавриил Гаврилович Котожековты. Олар чайаачы көҥніліг кізілер полғаннар, тоғысты пөзік синде апарғаннар. 1977 чылда Г.Г.Котожеков, узын алғыдарға пөгініп, Москвадағы чон хонии академиязынзар үгренерге кірче. Евдокия Михайловнаны аның орнына национальнай вещаниенің өөн редакторына турғысханнар. Устағчы полып, Е.М.Кильчичакова 20-че чыл істен салған. Ол көп көзідіглернің авторы полча. Тиксі алза, саблыҕ хабарҷы хакас журналистиказына 43 чыл пир салған, аны пайытхан. Евдокия Михайловнаныҥ таниинаҥ, хабарҷы тирең пілістіг, ачых-чарых көҥніліг, табырах сағыстыҕ, хакас тілін өтіре пілчеткен кізі поларға кирек.

Пос чонынаҥар сағынып, тыс пілбинчеткен кізі халых тоғызын апарча. 1994 чылда ол «Алтынай» хакас ипчілернің пірігізін төстир пастағнаҥ сыххан, аныҥ устағчызы полған. Ам даа ол пу тоғыстаҥ оортах турбинча, өөрелерінеҥ хада хакас аалларҷа чөрче, көп палалыҕ сөбірелерге паза палаларны чалғызан өскірчеткен іҷелерге хабазарға оҥдай тілепче.

Евдокия Михайловнаныҥ иҥ улуғ өрінізі сөбірезі полча. Хада хонғаны Моисей Максимович Кильчичаковнаҥ олар 42 чыл ынағ чуртааннар. М.М.Кильчичаков, Хакас обкомында істеніп, идеология тоғызын апарған. Лекциялар хығырып, Хакасияны читі кіресті чөр салған. Аат хус осхас ынағ ирепчі Максим паза Вадим оолларын, азахха турғызып, чон аразына кир салған. Максим Моисеевич Кильчичаков Москвадағы институтты тоосхан, инженер үгредігліг, Вадим Моисеевич, пабазы чіли, историк поларға чаратхан. Ол ачых-чарых көҥніліг, иптіг оҥдайлыҕ кізі полған, че, чазын чазабин, чуртастаҥ ирте парыбысхан. Хада хонғаны Моисей Максимович тее амды хазых нимес. Олардың чарых омаларын Евдокия Михайловна хаҷан даа чүреенде ал чөрче. Е.М.Кильчичакова төрт парханың паза ікі көргенектің ууҷазы полча. Тун пархазы Юлия сөбіреліг, экономистке үгреніп алған, ол Аня паза Вероника хызыҷахтарны өскірче, Анжеланаҥ Денис – студенттер. Аймир Хакас национальнай гимназияда 10 класста үгренче.

Чоогының халғанҷызында Евдокия Михайловна Кильчичакова таныхтаан: *«Мин журналист тоғызына хынҷаҥмын. Ол чоныбысты, төреен чирібісті көдірерге оҥдай пирҷең. Прай даа кізі ол сағыснаҥ чуртапча полбас па. Хада тоғынған арғыстарыма узымны тилідерге оҥдай пирген үчүн алғызым читірчем. Амды сағынған сағызым – нинче пар күзімні пала-пархаларыма пирерге».*

Айара ЧЕБОДАЕВА

Евдокия Михайловна,

Сірер «Алтынай» пірігістің иҥ өткін араласчызы полчазар. Пістің чирсуғчыларыбыс Сірер иткен тоғысты чахсы пілчелер, пөзік паалапчалар. Піс, хада тоғынчатхан өөрелер, пайрамныҕ төреен күніҷернеҥ алғыстапчабыс, пик хазых, часкалыҕ чуртас алғапчабыс. Пала-пархаларың өрінділрзін, чуртыҥар чарых ползын. Мындаҕ чітіг сағыстыҕ кізілер парда, чонның тілі, кибірлері чітпес.

Т.А.МАЙНАГАШЕВА, Т.М.ТОДЫШЕВА, З.М.ШУРЫШЕВА, И.З.АХПАШЕВА, З.Е.КАСКАРАКОВА, Т.К.БАЛТЫЖАКОВА

Сизіндіріг

Пиротехниканы өнетін садыҕ туралырында паза сертификаттыҕ товарлар садылчатхан орыннарда ла аларға чарир. Полған на пиротехника товарында орыс тілінең пазылған инструкция пар поларға кирек. Анда аны сығарған завод, тимнелген күні, хайраллаҷаҥ тузы паза тузаланҷаҥ правилолар көзіділерге кирек. Тузаланар алнында инструкцияны чахсы хығырып алыҥар.

Фейерверктерні ікі улуғ чардыхха чар саларға чарир: олаҥай паза оой нимес. Олаҥай фейерверктернеҥ тузаланарға өнетін пілістер киректелбинче. Аныҥ инструкциязын хығырып алып, хорғыс ағылбас правилоларҷа тудыныҕ, пос алынҷа тузаланарға чарир.

Иҥ көп тузаланчатхан олаҥай пиротехникаа саналчалар хлопушкалар паза бенгальскай оттар. Хлопушка істіндегі нимелер аныҥ корпузынаҥ хыза пазылған киинеҥ сығара чачырадылчалар. Аннаҥар аннаҥ сырайзар паза чарытчаҥ приборларзар көстирге чарабас. Хлопушкаларнаҥ көйчеткен свечілер, ізіп парған спиральлар хыринда тузаланарға чарадылбинча. Анда конфетти алай серпантин тамыл парарға айабас.

Учухчатхан фейерверктер, чирде кірлектеніп, зонт көрімніг сағыннар тастап, 20 метрге теере пөзік учухчалар. Фейерверк аймах өҥніг парашют чіли чарыпча. Андағ фейерверкті пүдіріглер, чурттар, проводтар хыринда паза чил полчатса позыдарға чарадылбинча. Ол, балконзар алай көйчеҥ материаллыҕ пасха даа орынзар учуғып, өрт сығарарға айабас.

Пиротехниканаҥ тузаланар оҥдайлар:

1. Фейерверк позыдар орын таап алыҥар. Ол ағастар, пүдіріглер чох улуғ ачых площадка ползын.

2. Таллап алған орынны чахсы көріп алыҥар, ибіре 100 метр радиуста өрт сыхчаҥ объекттер чох ползын.

3. Чил полза, фейерверк позыдарға чарадылбинча, чилде ибіркі хорғыстыҕ чир 3-4 хати көп пол парча.

ПИРОТЕХНИКАДАҢ ХОРҒЫС ПОЛБАЗЫН

4. Көрігчілер фейерверк позыдылчатхан площадкадаҥ 35 – 50 метр оортах ползыннар, хайди даа чил үбүрчеткен саринда.

5. Туралар хыринда пиротехниканаҥ тузаланарға чарадылбинча, ол, учуғып, көзенексер, форточказар, балконзар алай хыр алтынзар кір парарға айабас.

6. Ідөк пиротехниканаҥ туралар істінде, квартираларда, офистерде, көп кізіліг орыннарда тузаланарға чарабас.

Фейерверк көйчеткенін, аныҥ кизектері учухчатханың санға алып, аннаҥ палыҕладар алай ис-пайға үреҕ иділер чирлерні хорғыс ағылчатхан чирге санирға киректелче. Нинче метрде хорғыс полбазы инструкцияда көзіділче, ідөк аннаҥ фейерверкті чахсы көрер оҥдай пар полча.

Пиротехниканаҥ тузаланчатса, чарадылбинча:

– пиротехниканаҥ тузаланҷаҥ инструкцияны сайбап тузаланарға;

– пиротехниканаҥ туралар істінде (инструкциянаҥ ол көрілбеен полза), көп кізі чыыл парған азых орыннарда тузаланарға;

– пиротехниканы хайдаҕ даа пүдіріглерге 20 метрдең чағын позыдарға;

– пиротехниканы ағастар, электролиниялар алтында, оой тамылҷаҥ ниме-ноолар хыринда позыдарға;

– пиротехниканаҥ тузаланарға килістіре нимес, хорғыс ағылар күнде аннаҥ тузаланарға;

– өзенін тамылдырчатса, пиротехника үстүнзер мөкейерге;

– сайбалған паза тузаланар тузы ирт парған пиротехниканаҥ тузаланарға;

– пиротехниканы чылытчаҥ приборлар паза азых от хыринда хайраллирға;

– пиротехниканы сайирға, аны отта өртирге;

– пиротехниканы кізілерзер алай малларзар айландырарға, көстирге;

– улуғлар чох олғаннарға тузаланарға пирерге;

– ачыҕ суғ ізіп, пиротехниканаҥ тузаланарға, аныҥ хыринда тамкы тартарға.

Александр ЧЕРНОВ,
Ағбанныҥ паза Алтай аймааныҥ өрттер сыхпазын сыныхтағда тударынҷа хазна инспекторы

Көзідіг

ХЫСХЫНЫҢ ХАЙХАСТЫҒ СЫЙЫХТАРЫ

Пу күннерде С.П.Кадышевтің адынаң культура кінінде чапсых көзідіг-марыг иртче. Ол «Хысхының хайхастыг абдыразы» адалча. Анда устарын чайаачы көңнілиг паза сибер холлыг кізілер сынапчалар.

Культура кінінің өөн методизі Клара Карамашеваның таниинаң, Наа чылға чарыдылған көзідіг кибірге кір парған, аның тоғызында Хакасияның прай чайаачы устары хынып араласчалар. Марыг ўс улуғ номинацияға иртче: хоостар, декоративно-прикладной искусство паза «2018 чылның таңмазы». Олар ідөк нинче-нинче номинацияа чарылчалар. Пўўл марыгда 254 кізі араласча, олар 500-ке чагын тоғыс тимнеп салтырлар.

Көзідіге сыгарылған тоғыстарның аразында көрігчілернің хайиин хоостар тартчалар. Мында пейзажтарны, натюрморттарны, Наа чылға чарыдылған хоостарны көрерге чарир. Агбанның кічіг частыг чуртагчызы Дарья Спиринаның «Хысхы харааазы» тоғызы харах өріндірче. Анда ікі хусхачах көзіділ партыр. Олар, агастың салаазында одырып, айға өкерсінчелер. Сорыг городта чуртапчатхан Екатерина Клюшина марыға «Сыын» хоосты чайаптыр. Тайгадагы аңны хызычах прай көңнін салып хоостаан. Асхыс аймааның Пилтірдегі олған искусство школазының үгренчізі Юлия Тумоякованың тоғызы «Наа чылға сыйых» адалча. Мында часкалыг хызычахты көрерге чарир, агаа іче-пабазы Наа чылға күчүгесті сыйлап пиргеннер нооза. Талантгыг Юлячах хызычахтың өрінізін чахсы көзіт пирген. Чоохтирға кирек, 2018 чылның ээзі адай полча, аннаңар агаа көп тоғыс чарыдылған.

Юлия Тумоякованаң хада пір школада Валерия Иридекова паза Екатерина Терских үгренчелер. Саарбахтар батикнең айғасчаттырлар. Батик – ол хоос, че аны авторлар исте чайапчалар. Хыстар тоғыстарында постарының адайларын көзіт салғаннар, неке. Уғаа «чылыг» хоостар.

Көзідіге сыгарылған ойнаҷахтарның аймагы хайхатча. Сыбыҷахтар, Соох Апсахтар, Хар хызыҷахтар, Хар кізілер, адайахтар, Наа чылдагы ойнаҷахтар кізінің көңнін көдірчелер. Илона Курносова Шира аалдаң, ол нинчінең үріп, аннаң сувенирлер чайирға хынадыр. Минің көрізімнең, кічіг частыг ус иткен Соох Апсахнаң Хар хызыҷах роботтарға төөйлер. Көрігчінің хайиин Доминика Кузьменконың тоғызы тартча. Ол үгретчізі Виктория Ерофееваның полызиинаң Барби көклöні, пір хати тузаланчатхан самнахтарнаң паза азырахтарнаң чазап, тонандыр салтыр. Амды көрігчілернің алында Хар королевазы турча. Піди көрзең, пір дее сидік ниме чогыл, че анзын сагын таап аларға кирек.

Көзідіге сыгарылған чапсых тоғыстар

Орта тидірлер, ус холлыг кізі хайдаг даа нимедең аймах ниме-ноолар чайап салар. Көзідімге, 7 частыг Матвей Широковтың Хар кізізі макароннардаң иділген. Елена Травниковананаң Валерия Пашина, хууннаң паза сызырнаң тузаланып, сіліг паннолар чайап салғаннар. Талантгыг хыстарның тоғыстарында күүгестер тіріге төөйлер, хузурухтарынаң пулахтадарға тимделер. Пии аймаандагы Новокурск аалның чуртагчызы Елена Гридасова көзідіге «Тошка клоун» ойнаҷахты сыгарған. Аның сырайы чаҷыннаң иділген, кипазаа – фантиктердең.

Улугларның аразында Ирина Ботинаны таныхтирға кирек. Ол Шира аймаандагы Наа аалның «Пазагас» олған садында істенче. Аның монҷыхтардаң иділген сыбыҷаа ырахтынох пызыңнапча. Идінҷек Галина Фразалиева ідөк көзідіге сыбыҷахты чайаптыр. Сибер холлыг ипчі аны, истең идіп, монҷыхтарнаң, чаламаларнаң чазаптыр, аннаңар ойнаҷах уғаа сіліг көрінче. Елена Чихачева чапсых көклöҷектер палғапча. Аның «Хар кізілернің сöбірезі» тоғызы көрігчілернің чүреен кööретче.

Чоохтирға кирек, өсчеткен төлге С.П.Кадышевтің адынаң культура кінінің тоғынҷылары улуғ хайыг салчалар. Олганнарны пос холынаң аймах сувенирлер идерге көніктірерге пögініп, олар палаларға мастер-класстар тикке иртірчелер. Көзідімге, пўўл өнетін хыгыртылған ус олганнарны ойнаҷахтар чайирға үгредер. Өөн методист Клара Карамашеваның чоогынаң, Хакасияның школаларынаң көп сурыныс пічии кірче, үгренҷілер мастер-класстарда öткін араласчалар.

«Хысхының хайхастыг абдыразы» көзідіг-марыг 25 декабрьға теере иртер. Иң артыхтарын жюри I, II, III степеньніг дипломнарнаң таныхтир, пасхазына араласхан үчүн ідөк пічіктер читірілер. Пірее ойнаҷах көңніне кірзе, аны садызып аларға чарир. Прайзын Хакасия устарының чапсых тоғыстарын көріп аларға хыгырчабыс.

Майя КИЛЬЧИЧАКОВА

ХАЙДАГ КҮН ПОЛАР

Сом Максим АХПАШЕВТИ

Пии аймааның чазызында

АГБАН

Погода в Хакасии – rp5.ru

Среда – 13 декабрь	Четверг – 14 декабрь	Пятница – 15 декабрь	Суббота – 16 декабрь
ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ
-11⁰...-13⁰ -10⁰...-10⁰	-10⁰...-9⁰ -7⁰...-7⁰	-6⁰... -13⁰ -11⁰...-15⁰	-15⁰...-18⁰ -12⁰...-16⁰
Пулуттыг	*Пулуттыг, чил*	*Арали пулуттыг*	*Айас, тубан*

АСХЫС

Среда – 13 декабрь	Четверг – 14 декабрь	Пятница – 15 декабрь	Суббота – 16 декабрь
ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ
-9⁰...-13⁰ -8⁰...-8⁰	-10⁰...-12⁰ -8⁰...-7⁰	-10⁰...-11⁰ -9⁰...-12⁰	-15⁰...-16⁰ -11⁰...-11⁰
Пулуттыг, чил	*Пулуттыг, чил*	*Айас, чил, иртен пулуттыг*	*Айас, иртен пулуттыг*

ТАШТЫП

Среда – 13 декабрь	Четверг – 14 декабрь	Пятница – 15 декабрь	Суббота – 16 декабрь
ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ
-11⁰...-13⁰ -8⁰...-9⁰	-12⁰...-13⁰ -8⁰...-10⁰	-12⁰...-13⁰ -9⁰... -13⁰	-17⁰...-17⁰ -10⁰...-11⁰
Пулуттыг, чил	*Пулуттыг, чил*	*Айас*	*Айас*

ШИРА

Среда – 13 декабрь	Четверг – 14 декабрь	Пятница – 15 декабрь	Суббота – 16 декабрь
ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ	ХАРААЗЫН КҮНӧРТЕ
-19⁰...-17⁰ -9⁰...-15⁰	-13⁰...-12⁰ -9⁰...-13⁰	-13⁰...-17⁰ -14⁰...-20⁰	-19⁰...-20⁰ -14⁰...-18⁰
Пулуттыг	*Пулуттыг*	*Айас, иртен пулуттыг*	*Арали пулуттыг*

ХАБАР
Известия

Төстегчілер:
Хакас Республика Правительствозы,
Өöркі Чöбі
Сыгарыгчы:
ХР АУ «Хабар» газетаның редакциязы»

Өöн редактор
Радион Дмитриевич СУНЧУГАШЕВ

Телефоннар:

Приемнай	22-22-97
Өöн редактор орынчызы	22-21-47
Секретариат	22-63-69
Бухгалтерия	22-27-49
Үгредіг паза наука	22-85-67 34-72-04
Соц. политика	22-85-66
Право хайраллиры	22-62-87
Культура паза спорт	22-85-68 22-61-16
Хабарлар	34-72-07
Экономика	22-85-64

Редакцияның, сыгарыгчының адрезі:
655017, Агбан г.,
Щетинкин орамазы, 34,
www.khakaschiry.ru
e-mail: stranahabar@mail.ru

Газета неделяда ўс хати сыхча: вторникте, средада, пятницада

Газетаны Хакас Республикадагы Россвязьохранкультураның управлениези пічікке 13 августта 2008 чылда кирген.
Пічікке кирген номері ПИ №ТУ 19 - 00005

График хоостыра номер тимге сыгарға кирек 18.00 часта
Номер тимге сыххан 12 декабрьда 17.30 часта
Номер редакторы Илья Топоев

Газета «Типография «Хакасия» ОАО-да сыгарылған.
655017, Агбан г.,
Щетинкин орамазы, 32
Индекс 52261
Заказ
Тираж 1875
Садылчатхан паазы пос

Газета 1927 чылда 1 июньда төстелген.
1927-1959 чылларда «Хызыл аал» адалган.
1959-1991 чылларда «Ленин чолы» адалган.
1977 чылда «Знак Почета» орденнең сыйыхтатхан.
1991-2008 чылларда «Хакас чирі» адалган.